

ენერგოტრანზიტიის და უსაფრთხოების ასიმეტრია სამხრეთ კავკასიაში: გზა რუსეთსა და ევროკავშირს შორის

თამარ პატარაია

შინაარსი

1. შესავალი.....	1
2. სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის უსაფრთხოების გამოწვევები სამხრეთ კავკასიაში	3
3. ევროკავშირის როლი არსებულ გამოწვევებთან რეაგირებაში.....	5
3.1. სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის პოლიტიკური ასპექტები.....	7
4. დასკვნა.....	9

1. შესავალი

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების პოლიტიკურ განვითარებას საბჭოთა კავშირის რღვევის შემდგომ გაჩენილი ნაპრალების მრავალშრიანიობა ახასიათებს - ქვეყნების ეთნიკური და ტერიტორიული კონფლიქტებით დაქსაქსულობა, საზოგადოებების სოციალურ-ეკონომიკური ფრაგმენტაცია და სოლიდარობის ნაკლებობა, ნაციონალისტური იდენტობების აღმასვლა-კრიზისის ფართო ამპლიტუდა, დემოკრატიისკენ სწრაფვისა და მისგან დისტანცირების ცვალებადი სიხშირე, და მრავალი სხვა. ამ რეგიონის სირთულეს ამ ფაქტორებთან ერთად ახლო აღმოსავლეთს, ევროპასა და რუსეთს შორის მისი გეოგრაფიული მდებარეობაც ამძაფრებს, რაც მხოლოდ გეოგრაფიის საკითხი არაა და მსოფლიოს ამ დიდ ენერგო მიმწოდებელ და მომხმარებელ ბაზრებს შორის ენერგონაკადებზე კონტროლისთვის ბრძოლითაა გამოწვეული.

1990-იანი წლებში საბჭოთა ენერგეტიკული და ეკონომიკური სივრცის და ინფრასტრუქტურის რღვევის შემდგომ აზერბაიჯანი, საქართველო და სომხეთი ეკონომიკური და ენერგეტიკული პოტენციალის თვალსაზრისით თითქმის ნულოვან პოზიციებზე აღმოჩნდნენ. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტსა და სამოქალაქო ომში ჩაბმულ აზერბაიჯანს თავისი ნავთობრესურსების ათვისების და გარე ბაზრებზე ხელმისაწვდომობის პრობლემა გაუჩნდა. მასთან დაპირისპირების და ასევე ტერიტორიულ და სამოქალაქო ომებში გახვეული საქართველოს დანგრეული ენერგეტიკის გამო სომხეთი სრულიად მოჭრილი აღმოჩნდა მისთვის სასიცოცხლო რუსული ენერგორესურსებისგან. შესაბამისად, 1990-იანი წლები ის პერიოდი იყო, როდესაც რეგიონის ქვეყნებს მხოლოდ პოლიტიკური რყევებისგან მოშლილი ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურა კი არ უნდა აღედგინათ, არამედ უნდა განესაზღვრათ თუ რა ენერგეტიკულ სივრცეში ხედავდნენ საკუთარ თავს.

საბჭოთა ენერგო და ეკონომიკური სისტემის ადგილას შექმნილი ვაკუუმი დროდადრო ევროპის მზარდი ბაზრით შეივსო, რომელმაც მართალია თავისი მოთხოვნილებებით უმეტესწილად რუსეთი მოიცვა, მაგრამ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისთვისაც, უპირველესად აზერბაიჯანისთვის, როგორც

მწარმოებელი ქვეყნისთვის, დატოვა ინტეგრაციის შესაძლებლობა. თურქეთ-საქართველო-აზერბაიჯანის ენერგეტიკული თანამშრომლობა სწორედ ამ მიმართულებით მოძრაობის მანიშნებელია. ამასთან, ეს პროცესი რეგიონისთვის მეტად მნიშვნელოვან პოლიტიკურ პრობლემებსაც ამიშვლებს. ევროპულ ენერგეტიკულ სივრცეში ინტეგრაციისთვის მეტად მცირე სივრცე დარჩა სომხეთისთვის, რომელსაც აზერბაიჯანთან და თურქეთთან რთული ურთიერთობების გამო მეტად დისკრიმინირებული პოზიცია უჭირავს და მთლიანად დამოკიდებულია რუსეთის ტექნიკურ-ინფრასტრუქტურულ დახმარებასა და ენერგომატარებლებზე. საქართველოსგან განსხვავებით, რომელიც ასევე უმეტესწილად მომხმარებელი ქვეყანაა, მას არ შეუძლია სატრანზიტო ფუნქცია შეასრულოს და ამ სახით ჩაერთოს დიდი ევროპული ენერგეტიკული ბაზრის შენებაში. აღნიშნული ბაზრის წევრობა განსაკუთრებით მიმზიდველი საქართველოსთვისაა, ვინაიდან განსხვავებით თვითკმარი აზერბაიჯანისგან და რუსეთზე დამოკიდებული სომხეთისგან, თავის ჩრდილოელ მეზობელთან ჩიხში შესული ურთიერთობების ფონზე, საკუთარი ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველყოფისთვის ეს მისი ბუნებრივი არჩევანია.

ამ მეტად რთულ სურათს თავისი პოლიტიკური განზომილებაც გააჩნია, რომელიც სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანას ასევე განსხვავებულ პოზიციებს ანიჭებს. ევროპულ ენერგეტიკულ სივრცეში ჩართვა, რომელიც ერთის მხრივ ეკონომიკური ინტეგრაციის თანმდევი და განმაპირობებელი პროცესიცაა, და მეორეს მხრივ მოწადინებულ ქვეყანას ენერგეტიკულ უსაფრთხოებასაც ჰპირდება, ასევე გულისხმობს ამ ქვეყნის პოლიტიკურ ტრანსფორმაციას დემოკრატიზაციის მიმართულებით. ცხადია ზემოთ აღნიშნული რეალობიდან გამომდინარე, სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანა ევროპასთან ენერგეტიკული ინტეგრაციის ამ თეზას ერთნაირად არ პასუხობს. ნავთობრესურსებით მდიდარი და ენერგეტიკულად თვითკმარი აზერბაიჯანი, იმდენად რამდენადაც ევროპული ენერგო ბაზრის მხოლოდ მიმწოდებელია და რამდენადაც მის რესურსებზე დამოკიდებულება უახლოეს მომავალში ევროპაში არ შემცირდება, ევროკავშირის არც საბაზრო რეგულაციების გათავისებებას ჩქარობს და არც პოლიტიკური სისტემის დემოკრატიზაციას. სომხეთი, რომელმაც 1990-იანი წლების „ენერგომიმშილი“ საბჭოთა ენერგეტიკული სივრცის ჩამნაცვლებელ რუსეთზე მიზმით მოიკლა და სრულიად დამოკიდებულია ამ უკანასკნელის ნებაზე როგორ განავითაროს საკუთარი ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურა, ასევე ნაკლებად ღიაა ევროპული რეგულაციების და ნორმების გაზიარებაზე. ამ თვალსაზრისით, საქართველო, რომლის რუსეთის ენერგეტიკული ბაზრისგან მოწყვეტილი ენერგეტიკა და ინფრასტრუქტურა კასპიისა და შუა აზიის ენერგო მატარებლების ევროპულ ბაზრებთან ტრანზიტის ფუნქციაზეა დამოკიდებული, ყველაზე მეტად აჩვენებს სწრაფვას პოლიტიკის სფეროს დემოკრატიზაციისკენ და ევროპული ნორმების დამკვიდრებისკენ.

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში როგორც ენერგეტიკული დამოკიდებულებების, ისე პოლიტიკური განვითარებების მხრივ არსებული ეს ასიმეტრიული მდგომარეობა, ბადებს საკითხს, როგორ შეიძლება უზრუნველყოფილი იქნას ენერგოტრანზიტის უსაფრთხოება და სტაბილური ენერგეტიკული პოლიტიკა ევროკავშირის და რუსეთის მიზიდულობის ეგზომ განსხვავებულ ცენტრებს შორის? რა რეალობის წინაშე დგანან რეგიონის ქვეყნები ამჟამად და რა პოლიტიკური არჩევანის წინაშე შეიძლება ისინი დადგნენ თუკი რომელიმე ამ ბაზარზე ენერგეტიკული პოლიტიკის კონიუნქტურა შეიცვალა?

2. სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის უსაფრთხოების გამოწვევები სამხრეთ კავკასიაში

2008 წლის 5 აგვისტოს ბაქო–თბილისი–ჯეიჰანის ნავთობსადენის თურქეთის მონაკვეთზე ნავთობსადენის წინასწარი შეტყობინების სისტემაში შეფერხება მოხდა, რამაც ნავთობის მილში წნევის მატება და ნავთობსადენის აფეთქება გამოიწვია. შედეგად ნავთობსადენით ნავთობის მიწოდება შეწყდა და მხოლოდ 3 კვირის შემდეგ განახლდა. დასავლეთის მედია საშუალებები გამოძიების შედეგებზე დაყრდნობით აცხადებენ, რომ თურქეთის ქალაქ რეფაჰიის (Refahiye) მახლობლად ნავთობსადენის აფეთქება რუსეთის სპეცსამსახურების კიბერ შეტევის შედეგია¹. ამ მოვლენიდან სულ რამოდენიმე დღის შემდეგ, 2008 წლის 7 აგვისტოს საქართველო – რუსეთის ხუთდღიანი ომის დროს რუსეთის სამხედრო თვითმფრინავებმა საქართველოზე გამავალი სატრანზიტო ნავთობსადენის მახლობლად რამოდენიმე ასაფეთქებელი მოწყობილობა ჩამოაგდო. საბედნიეროდ, 2008 წლის აგვისტოში აფეთქება სამიზნე ნავთობსადენს ასცდა და ის არ დაზიანდა. თუმცა, 2008 წლის ზაფხულის მოვლენებმა აჩვენა სამხრეთ კავკასიაზე გამავალი ენერგეტიკული დერეფნის წინაშე არსებული რისკები დაკიდევ ერთხელ დაადასტურა, თუ რამდენად რთული და მნიშვნელოვანია ათასობით კილომეტრის სიგრძეზე გადაჭიმული ნავთობსადენის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა. განსაკუთრებით მაშინ, თუ ამ რეგიონის ქვეყნებს განსხვავებული და ერთმანეთის საპირისპირო სტრატეგიული ინტერესები აქვთ. აღნიშნული პრობლემის განხილვისას გასათვალისწინებელია ენერგეტიკული რესურსების მომპოვებელი და მომხმარებელი ქვეყნების განსხვავებული ინტერესებიც. შესაბამისად, სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის უსაფრთხო ფუნქციონირებისათვის გადამწყვეტია მომპოვებელ, მომხმარებელ და სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის მქონე ქვეყნებს შორის მრავალმხრივი თანამშრომლობის ფორმატები არსებობდეს და ისინი მოქმედების ძირითად პრინციპებზე შეთანხმდნენ.

მომპოვებელი ქვეყანა, მათ შორის რუსეთიც, ყველა ხერხით ცდილობს შეინარჩუნოს არჩევანის მონოპოლია ტრანსპორტირების საშუალებებზე, გავლენა იქონიოს სატრანზიტო მაგისტრალის ფუნქციონირებაზე, რაც შეუწარმუნებს მას შესაძლებლობას ერთდროულად გააკონტროლოს მოპოვებისა და ტრანსპორტირების ფასები და მაქსიმალური სარგებელი ნახოს. ამიტომ, რუსეთი დაინტერესებულია შემცირდეს მისი გვერდის ავლით ალტერნატიული გზების შექმნის ალბათობა.

1990–იანი წლებიდან რუსეთი ეწინააღმდეგებოდა აზერბაიჯანის გადაწყვეტილებას მოეწვია საერთაშორისო დასავლური კომპანიები კასპიის ზღვაში ნავთობისა და გაზის საბადოების შემდგომი ძიებისა და დასავლეთის მიმართულებით მათი ტრანსპორტირების ახალი საშუალებების განვითარებისათვის. რუსეთი ცდილობდა და ცდილობს აჩვენოს ენერგომომხმარებელ ქვეყნებს, რომ სამხრეთ კავკასიის რეგიონი არასტაბილურია და ხანგრძლივი დროის მანძილზე ვერ უზრუნველყოფს რეგიონის გარეთ გაზისა და ნავთობის უსაფრთხო ტრანსპორტირებას

ამ მიზნის მისაღწევად, რუსეთი მხარს უჭერს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების წინაშე არსებული სხვა პოტენციური საფრთხეების გააქტიურებასაც. საქართველოს შემთხვევაში ეს რუსეთის მიერ 1990–იანი წლებიდან დაწყებული აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიების ოკუპაცია და მისი თანდათანობითი ანექსიის მცდელობის პროცესია. ასევე ხშირად ჰქონდა ადგილი რუსეთის მიერ

¹ Jordan Robertson and Michael Riley, Mysterious'08 Turkey Pipeline Blast Opened New Cyber War, Bloomberg, Dec 10, 2014 <http://www.bloomberg.com/news/2014-12-10/mysterious-08-turkey-pipeline-blast-opened-new-cyberwar.html>

საქართველოს მოსახლეობისათვის ენერგომომარაგების შეფერხებით მიწოდებას, სავაჭრო ურთიერთობების გართულებას და ა.შ.

რუსეთი ასევე ხელს არ უწყობს კასპიის ზღვის ფსკერის დელიმიტაციას, რომელიც ბიძგს მისცემდა ენერგომატარებლების ტრანსკასპიური ტრანსპორტირების გზის ამოქმედებას. ტრანსკასპიურ გადაზიდვებს შეუძლია გაატაროს დამატებითი გაზი თურქმენეთიდან და ყაზახეთიდან აზერბაიჯანის გავლით ევროპისაკენ. თუმცა, მსგავსი პროექტების განხორციელება დიდი მოცულობით ვერ ხერხდება კასპიის ზღვის სატრანზიტო პოტენციალის გამოყენებლობის გამო.

სამხრეთ კავკასიის რეგიონისათვის ენერგომატარებლების სატრანზიტო ფუნქციის მინიჭების მიმართ რუსეთის არაკონსტრუქციული როლის დადასტურებაა, სამხრეთ კავკასიის ინფრასტრუქტურული პროექტებიდან სომხეთის დისტანცირებაც. სომხეთი ვერ გახდა სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის ნაწილი, რომელიც აღმოსავლეთ-დასავლეთ კავშირებს აძლიერებს. ამის ძირითადი მიზეზი ისაა, რომ რუსეთი ხელს უწყობს დაძაბულობას აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიის გარშემო, რის გამოც ეს ორი მეზობელი სახელმწიფო შეურიგებელ კონფლიქტშია ერთმანეთთან. სომხეთს ასევე არ აქვს დიპლომატიური ურთიერთობები თურქეთთან და სატრანზიტო დერეფნის ორ ძირითად მოთამაშესთან გართულებული ურთიერთობების გამო ვერ ერთვება კასპიის ზღვის ენერგო რესურსების სატრანზიტო გადაზიდვებში.

თავად ენერგომომხმარებელი ქვეყნების ინტერესები გულისხმობს მომპოვებელი ქვეყნის მონოპოლიისგან დაცვას, და რესურსების სატრანზიტო გზების დივერსიფიკაციას ანიჭებს უპირატესობას. ამ გზით კონკურენტული საბაზრო ფასების ფორმირება ხდება. სამხრეთ კავკასიის რეგიონისათვის ძირითადი მომხმარებელი ქვეყნების ჯგუფს წარმოადგენს თურქეთი და ევროკავშირის წევრი ქვეყნები, ამიტომ ისინი დიდ ინტერესს ამჟღავნებენ ალტერნატიული მიწოდების საშუალებების შემდგომი განვითარების მიმართ. კასპიის ზღვის ენერგეტიკული რესურსების ტრანსპორტირების გზების დივერსიფიკაციას და სატრანზიტო პოტენციალის მონოპოლიზებისაგან დაცვას მხარს უჭერს ამერიკის შეერთებული შტატებიც. მნიშვნელოვანია, რომ აზერბაიჯანმა სსრკ დაშლის შემდეგ, 1994 წელს მოახერხა და სწორედ აშშ-ს, თურქეთის და ევროკავშირის ქვეყნების თანადგომით ხელი მოაწერა ე.წ. „საუკუნის კონტრაქტს“², რომლის თანახმადაც ათ დასავლურ მულტინაციონალურ კომპანიას (BP, Amoco, Unocal, Statoil, Ramco, Exxon Mobil და სხვ.) მიეცათ შესაძლებლობა მოეხდინათ კასპიის ენერგეტიკული რესურსების შესწავლა-ექსპლუატაცია. კონტრაქტის საფუძველზე აზერბაიჯანი და საქართველო მნიშვნელოვანი სატრანზიტო ქვეყნები გახდნენ კასპიის ზღვის ენერგომატარებლებისათვის. 1999 წლიდან აზერბაიჯანის შირაქის ნავთობი საერთაშორისო ბაზარზე საქართველოზე გამავალი ბაქო-სუფსას ნავთობსადენით გადის. 2006 წლიდან კი ექსპლუატაციაში შევიდა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, რომელსაც გადააქვს აზერბაიჯანის შირაქისა და გუენეშლის ნავთობი ხმელთაშუაზღვისპირეთის პორტ ჯეიჰანამდე,² შემდეგ ევროპულ და სხვა საერთაშორისო ბაზრებამდე. ამავე დერეფანში მდებარეობს ბაქო-თბილისი-ერზრუმის სატრანზიტო გაზსადენიც, რომელსაც 2006 წლიდან აზერბაიჯანის შაჰ დენიზის გაზის ტრანსპორტირებას ახდენს თურქეთში. შაჰ დენიზის აზერბაიჯანის საბადოზე მეორე ფაზის მოპოვების დაწყებასთან ერთად დაგეგმილია ტრანსადრიატიკული გაზსადენის მშენებლობა, რომელიც თურქეთის გავლით ევროკავშირის ქვეყნებს - საბერძნეთსა და იტალიას მოამარაგებს.

² დღემდე 1 მლ ბარელის გამტარობით, და დამატებითი გამამდიერებელი ინფრასტრუქტურის დახმარებით შეუძლია მოახდინოს 1.8 მლ ბარელი ნავთობის ტრანსპორტირება

გაზსადენის მშენებლობა უკვე დაწყებულია და წინასწარი მონაცემებით 2020 წლისათვის ამოქმედდება. მშენებლობის დასრულების შემდეგ ეს პროექტი შექმნის ტრანს-ევროპული ენერგეტიკული ქსელების სამხრეთ ენერგეტიკულ კორიდორს.

აღმოსავლეთ – დასავლეთის მიმართულების გარდა საქართველოს გავლით სატრანზიტო მილსადენები გადის ჩრდილოეთ-სამხრეთს მიმართულებითაც. ჩრდილოეთ-სამხრეთის გაზსადენი საბჭოთა პერიოდიდან ატარებს გაზს რუსეთი-საქართველო-სომხეთის მიმართულებით. აღნიშნული ინფრასტრუქტურა აძლიერებს რუსეთის როლსა და ინტერესს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ენერგოპროექტების მიმართ, და შეიცავს ჩრდილოეთ-სამხრეთის დერეფნის შემდგომი განვითარების პერსპექტივას, თუმცა ამით უპირველესად თავად რუსეთი უნდა დაინტერესდეს.

ამრიგად, 1990 – იანი წლებიდან მოყოლებული, კასპიის ენერგორესურსების სატრანზიტო პოტენციალი რუსეთის მიერ შექმნილი გამოწვევების წინაშე დგას. აზერბაიჯანს და საქართველს მხოლოდ დასავლეთის მხარდაჭერით და მათთან თანამშრომლობის საფუძველზე ექმნება შესაძლებლობა უზრუნველყონ სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის განვითარება და უსაფრთხოება. 2000 – იანი წლებიდან სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო დერეფანი აზერბაიჯანისა და საქართველოს მონაწილეობით თანდათანობით მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ევროპული ენერგეტიკული უსაფრთხოების სისტემის ფორმირებაში, იწყება აზერბაიჯანის კასპიის ნავთობით ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების მომარაგება საზღვაო და სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გამოყენებით, იგეგმება ახალი გაზსადენების მშენებლობა და იწყება მათი ექსპულატაცია. შესაბამისად, დღის წესრიგში დგება სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო პოტენციალის მდგრადობის საკითხი, რომელიც ევროკავშირთან, როგორც კასპიის ენერგორესურსების ძირითად მომხმარებელთან, თანამშრომლობის საფუძველზე შეიძლება იყოს უზრუნველყოფილი.

3. ევროკავშირის როლი არსებულ გამოწვევებთან რეაგირებაში

ენერგეტიკის სფეროში ევროკავშირთან აზერბაიჯანისა და საქართველოს თანამშრომლობა წლების მანძილზე ვითარდებოდა. თანამშრომლობის ფორმატები ევროკომისიის 1994–2014 წლებში გამოცემული დოკუმენტების ფარგლებში ყალიბდებოდა, რომელშიც მოცემულია ევროკავშირის ხედვები როგორც ენერგეტიკული რესურსების მომპოვებელ ქვეყნებთან თანამშრომლობაზე, ასევე, საზღვარზე ტრანსპორტირების წესების თაობაზე.

1994 წელს ევროკავშირის წევრი ქვეყნები შეთანხმდნენ ენერგეტიკული ქარტიის ხელშეკრულებაზე, რომელმაც მთელ რიგ სახელმწიფოებს გაუხსნა სახელმწიფოთაშორისი მრავალმხრივი თანამშრომლობის პერსპექტივა ენერგეტიკის სფეროში. ხელშეკრულება ფარავს ყველა რგოლის საქმიანობას – მომპოვებელი ქვეყნებიდან მომხარებლებამდე, ასევე ეხება ისეთ თემებს, როგორიცაა ენერგეტიკული პროდუქციის მოხმარება და ენერგოეფექტურობის გაზრდა. ხელშეკრულების შესრულება სავალდებულოა და მრავალმხრივი თანამშრომლობის ფორმატში სთავაზობს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს პასუხი გასცენ არსებულ გამოწვევებს და იზრუნონ საკუთარი ქვეყნის ენერგოუსაფრთხოების საკითხებზე. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნები მალევე დაინტერესდნენ ევროკავშირთან ენერგეტიკის სფეროში თანამშრომლობით. საქართველო 1995 წელს, ხოლო

აზერბაიჯანი 1997 შეუერთდნენ ენერგეტიკული ქარტიის ხელშეკრულებას. 1998 წელს მისი წევრი გახდა ასევე სომხეთიც.

ევროკავშირი არ უარყოფს, რომ უკვე მოგვიანებით, 2000–იან წლებში, მისი სტრატეგიული ხედვების ჩამოყალიბებას ენერგეტიკის სფეროში ბიძგი მისცა ევროპაში გაზის ერთ–ერთი ძირითადი მომწოდებლის, რუსეთის მხრიდან მის მეზობლებზე ზეწოლის ფაქტებმა³. კერძოდ, 2006, 2009 წწ, ევროპაში გაზის მიწოდების შეფერხება მოხდა რუსეთის მიერ უკრაინაზე გამავალი მილსადენის გადაკეცივით, ამავე პერიოდში ადგილი ჰქონდა რუსეთის მიერ გაზის მიწოდების შეზღუდვას საქართველოსათვისაც. ევროკავშირსა და მის სამეზობლოში ერთიანი რეგულაციების არეალის შექმნის მიზნით 2006 წელს ევროკავშირი ამზადებს კონცეფციას, ენერგეტიკული პოლიტიკის ე.წ. ევროპეიზაციის შესახებ, რომელიც მხარს უჭერს ბაზრის განვითარებას ენერგეტიკის სექტორში მესამე ქვეყნების ჩართვით.

ამგვარად, ევროკავშირის ერთიანი ენერგეტიკული უსაფრთხოების პოლიტიკა ხდება ევროკავშირის საგარეო პოლიტიკური კურსის ნაწილი და გამოხატავს ევროპის ქვეყნების ინტერესს შეიქმნას პან–ევროპული ენერგეტიკული გაერთიანება, ე.წ. pan-European energy community (European Commission, 2006). ევროკავშირის ენერგეტიკული უსაფრთხოების კონცეფციის ძირითადი მიზანი მდგომარეობს ენერგომატარებლების მიწოდების დივერსიფიკაციაში, რაც დაიცავს ევროპის ქვეყნების ენერგეტიკულ ბაზარს გეოპოლიტიკური რისკებისაგან. ეს რისკები ძირითადად მომწოდებელი ქვეყნების მხრიდან ენერგორესურსების პოლიტიკური ზეწოლის იარაღად გამოყენების შესაძლებლობიდან მომდინარეობს, რაც რუსეთს არაერთხელ გამოუყენებია.⁴

შესაბამისად, აზერბაიჯანსა და საქართველოს აქვს პერსპექტივა გახდნენ ევროპული დერეფნის ნაწილი. ეს ნიშნავს, რომ ევროპა მხარდაჭერას სთავაზობს ამ ქვეყნებს გააფართოონ ნავთობისა და გაზის მოპოვება–ტრანსპორტირების მასშტაბები ევროპაში და ამავდროულად დაიცვან ევროკავშირის სტანდარტები და რეგულაციები ეროვნულ კანონმდებლობაში. თუმცა, ევროპეიზაციის კონცეფცია არ გულისხმობს ქვეყანაში მოქმედი კანონმდებლობისა და რეგულაციების სწრაფ და სრულ შესაბამისობაში მოყვანას ევროპულ პოლიტიკასთან და ნორმებთან, არამედ ის დერეფნის კონკრეტულ წევრ ქვეყნებს აძლევს შესაძლებლობას აირჩიონ ევროპული ნორმები, რის შესრულებასაც უახლოეს მომავალში შეძლებენ. ამ მხრივ, თავად საქართველოსა და აზერბაიჯანზე დამოკიდებული, თუ რამდენად მოინდომებენ ეს ქვეყნები გახდნენ ევროპის ენერგეტიკული გაერთიანების წევრები.

ამასთან, ევროპასთან ურთიერთობის პროცესში დასახული ამოცანების განსახორციელებლად აუცილებელია, რომ ენერგომატარებლების მომპოვებელმა და სატრანზიტო ქვეყნებმა იზრუნონ დემოკრატიზაციის პროცესის შემდგომ განვითარებაზე. ევროპული ნორმებისა და სტანდარტების გაზიარება ეხება მოპოვების და ტრანსპორტირების ფასების გამჭვირვალობას და ენერგეტიკულ სექტორში მონოპოლიების გავლენის შემცირებას, რაც იწვევს მომპოვებელ – ტრანზიტულ – მომხმარებელ ქვეყნებს შორის ნდობის ზრდას, და თანამშრომლობის გაღრმავებას, ინტერესთა

³ 2000–2013 წწ. რუსეთიდან ტრანსპორტირებულ გაზით ევროკავშირის წევრი ქვეყნების მომარაგება 25%-ის გარშემო მერყეობს, იხ: Reducing European Dependence on Russian Gas, Oxford Institute for Energy Studies, OIES NG 92, October 2014. <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/10/NG-92.pdf>

⁴ Reducing European Dependence on Russian Gas, Oxford Institute for Energy Studies, OIES NG 92, October 2014.

ერთობას, რაც რეალურად გამჭვირვალე, ანგარიშვალდებული და პასუხისმგებლიანი მმართველობის გარეშე წარმოუდგენელია. სატრანზიტო და მომხმარებელი ქვეყნების ინტერესების ერთიანობა კი ბუნებრივად ზრდის სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის უსაფრთხოებას. ამგვარად, მომპოვებელ და სატრანზიტო ქვეყნებში დემოკრატიული მმართველობის ნორმების დამკვიდრება უკიდურესად მნიშვნელოვანია.

როგორც პრაქტიკა აჩვენებს, ჯერ-ჯერობით ევროკავშირის ენერგეტიკული უსაფრთხოების მიდგომების განხორციელება მის სამეზობლო ქვეყნებში სირთულეებს აწყდება. ეს სირთულეები ეხება ევროკავშირის პრობლემებს ერთდროულად უზრუნველყოს დემოკრატიის გაძლიერება და ენერგომატარებლებისადმი ხელმისაწვდომობის ხარისხის გაზრდა, რადგანაც მომპოვებელი ქვეყნების უმეტესობა მაინც ავტორიტარულ ქვეყნებს წარმოადგენენ. სწორედ აღნიშნული მიზეზების გამო სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის მიერთება ევროპულ ქსელებთან (სამხრეთის დერეფანი) ბოლო წლების განმავლობაში საკმაოდ შეფერხებით მიმდინარეობდა.

3.1. სატრანზიტო ინფრასტრუქტურის პოლიტიკური ასპექტები

2015 წლისათვის სამხრეთ კავკასიის არცერთი ქვეყანა არ იყო მიერთებული ევროკავშირის ენერგეტიკულ გაერთიანებასთან. ეს შეფერხებები ძირითადად გამოწვეული იყო ქვეყნების დემოკრატიზაციის პროცესში შექმნილი ნაკლოვანებებითა და დეფიციტით, ასევე ხელისუფლებაში პოლიტიკური ნების არარსებობით, რომელიც ართულებს კანონმდებლობის შესაბამისობაში მოყვანას ევროპაში მოქმედ ენერგეტიკულ პოლიტიკასა და რეგულირების სტანდარტებთან.

2014 წლის თებერვალში ევროკავშირმა დაიწყო მოლაპარაკებები ენერგეტიკის გაერთიანებასთან საქართველოს მიერთების შესახებ. პროცესი ჯერ კიდევ არ დასრულებულა და ჯერჯერობით საქართველოს კანდიდატის სტატუსი აქვს. დღეისათვის ენერგეტიკულ სფეროში საქართველოს თანამშრომლობა ევროკავშირთან ორმხრივ ფორმატში მიმდინარეობს, ასოცირების ხელშეკრულების ფარგლებში, რომელსაც მხარეებმა ხელი 2014 წელს მოაწერეს. ხელშეკრულება მხარს უჭერს საქართველოს ენერგოუსაფრთხოების განმტკიცებას, მათ შორის ევროპულ კანონმდებლობასთან დაახლოებას და თანამშრომლობის განვითარებას ისეთი მიმართულებებით, როგორცაა ელექტროენერგეტიკა, ბუნებრივი აირისა და ნავთობის მოძიება, მოპოვება და ტრანზიტი, განახლებადი ენერჯია და ენერგოეფექტიანობა. შეთანხმება ასევე ითვალისწინებს ევროპის ენერგეტიკულ გაერთიანებაში საქართველოს გაწევრიანების მხარდაჭერასაც, რაც მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იქნება ევროკავშირთან და სხვა ქვეყნებთან მრავალმხრივი ენერგეტიკული თანამშრომლობის ფორმატების შესაქმნელად. ამ პროცესის წარმატებულობისათვის ქვეყნის დემოკრატიზაციის პროექტის შემდგომი განვითარება გადამწყვეტი იქნება.

გასულ წლებში დემოკრატიული რეფორმების გატარების მხრივ რეგიონის სხვა ქვეყნებთან შედარებით საქართველო წარმატებული ქვეყანა იყო. 2004–2012 წლიდან ძირითადი მიღწევები სახელმწიფო ინსტიტუტების მშენებლობასა და კორუფციასთან ბრძოლაში დაფიქსირდა. ასევე, მნიშვნელოვანია ძლიერი და დამოუკიდებელი, დემოკრატიული ღირებულებებისადმი ერთგული სამოქალაქო სექტორის გავითარება საქართველოში. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს რეფორმებმა ამ სფეროში აღიარება მოიპოვა, ფრიდომ ჰაუსის მონაცემებით საქართველო კვლავაც

ნახევრად თავისუფალ ქვეყანად ითვლება და საჭიროებს მნიშვნელოვან რეფორმებს დემოკრატიზაციის გზაზე.

ხელისუფლების განსაკუთრებულ ძალისხმევას მოითხოვს კანონის უზენაესობისა და თავისუფალი სასამართლო სისტემის, უსაფრთხოების სისტემის, დემოკრატიული მმართველობის სფეროებში საჭირო რეფორმების გატარება.

ევროკავშირთან თანამშრომლობის შედარებით სხვა სურათია აზერბაიჯანთან დაკავშირებით. 2006 წლიდან ევროკავშირს აზერბაიჯანთან ხელმოწერილი აქვს ურთიერთგაგების მემორანდუმი ენერგეტიკის სფეროში სტრატეგიულ პარტნიორობაზე. ამასთან, აზერბაიჯანი კასპიის რეგიონის ენერგორესურსების ერთ-ერთი ძირითადი მომპოვებელი და სატრანზიტო ქვეყანაა, რომელმაც არაერთხელ განაცხადა მზაობა დ ერთგულება მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს ევროკავშირის ენერგეტიკული უსაფრთხოების სტრატეგიის განხორციელებაში. 2006–2007 წწ.–დან აზერბაიჯანი ერთ-ერთ ყველაზე სწრაფად მზარდი ეკონომიკის ქვეყანა გახდა, რაც უკავშირდება ენერგომატარებლების მოცულობის გაზრდილ რაოდენობასა და ნავთობის გაზრდილ ღირებულებას. ამასთან ერთად, საერთაშორისო ორგანიზაციები გამოყოფენ აზერბაიჯანის მთავრობის პოლიტიკის ნაკლებ დაინტერესებას და შეუსაბამობას დემოკრატიულ ნორმებთან, საყოველთაო თავისუფლებებთან. კრიტიკული შეფასებები ისმის როგორც აზერბაიჯანში ჩატარებულ არჩევნებში თავისუფალი და სამართლიანი გამოხატვის შესაძლებლობის მიმართ, ასევე ზოგადად ადამიანის უფლებების დაცვისა და საყოველთაო თავისუფლებების დაცვის შესახებ არსებული პრაქტიკის მიმართ. 2007–2014 წლებში, ფრიდომ ჰაუსმა აზერბაიჯანი არათავისუფალ ქვეყნად შეაფასა. განსაკუთრებული წუხილის საგანი ქვეყანაში პრესის და სიტყვის თავისუფლებაა, ასევე თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების ჩატარების შეზღუდული შესაძლებლობები გახდა. 2012–2014 წლებში აზერბაიჯანის მთავრობამ ასევე გაამკაცრა დამოკიდებულება სამოქალაქო საზოგადოების მიმართ, და პრაქტიკულად აკრძალა ადგილობრივი არასამთავრობო ორგანიზაციების მხარდაჭერა დასავლეთის დონორების მხრიდან, რომლებიც ქვეყანაში დემოკრატიული რეფორმების განვითარებაზე მუშაობდნენ.

გასულ წლებში აზერბაიჯანის მთავრობის ყველაზე მნიშვნელოვანი წინგადადგმული ნაბიჯი ისევ ენერგოსექტორში განხორციელდა. ამ სფეროში კვლევაც გრძელდება არასამთავრობო სექტორისა და მეცნიერთა თანამშრომლობა ხელისუფლების წარმომადგენლებთან. ამ პროცესში დადებითი როლი შეასრულა აზერბაიჯანის მონაწილეობამ მომპოვებელი ინდუსტრიის გამჭვირვალობის ინიციატივაში (Extractive Industries Transparency Initiative – EITI), რომლის ერთ-ერთ დამფუძნებელ ქვეყანას თავად აზერბაიჯანი წარმოადგენს. ორგანიზაციის მიზანი იყო რესურსებით მდიდარ ქვეყნებში მმართველობითი სტანდარტების გაუმჯობესება. საწყის ეტაპზე აზერბაიჯანმა წარმატებით გაართვა თავი ძირითადი კრიტერიუმების შესრულებას, და 2009 წელს წვერი წვეყნის სტატუსი მოიპოვა. თუმცა უკანასკნელ წლებში ადამიანის უფლებების სფეროში განვითარებული მოვლენების გამო, რომლის დროსაც უამრავი ჟურნალისტის, ბლოგერის, თუ არასამთავრობო სექტორის წარმომადგენლის მიმართ სამართლებრივი პასუხისმგებლობა დადგა, EITI ხელმძღვანელობა იძულებული გახდა აზერბაიჯანის ხელისუფლების გადაწყვეტილებებს კრიტიკულად გამოხმაურებოდა. EITI-ის თავმჯდომარე შექმნილ სიტუაციას აფასებს და ადასტურებს, რომ

აზერბაიჯანს EITI წევრობის შესანარჩუნებლად დამატებითი ძალისხმევის გაწევა მოუწევს, რადგანაც 2015 წლის იანვარში სტანდარტებთან შესაბამისობის დასადგენად ახალი შეფასება მომზადდება⁵.

სომხეთსაც თავისი როლი აქვს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ენერგეტიკულ ინფრასტრუქტურაში. ფრიდომ ჰაუსი მასაც ნახევრად თავისუფალ ქვეყანად აღიარებს. სომხეთსა და ევროკავშირის შორის ურთიერთობები შეზღუდული ფორმატით წარიმართება, რადგანაც სომხეთმა 2013 წლის სექტემბერში უარი თქვა ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულების გაფორმებაზე და პრიორიტეტულად ჩათვალა 2015 წლიდან რუსეთის ინიციატივით შექმნილ ევრაზიულ კავშირში გაწევრიანება.

როგორც რუსეთის სტრატეგიული მოკავშირე, ენერგო მოხმარების საჭიროებების უზრუნველსაყოფად სომხეთი სარგებლობს რუსეთის მხარდაჭერით. რუსეთი აწვდის სომხეთს გაზს საქართველოს გავლით, ასევე უზრუნველყოფს ატომური ელექტროსადგურის შეუფერხებელ მუშაობას და მისი ნარჩენების მართვას. ამასთან სომხეთი, როგორც ირანის მეზობელი, გაზის გარკვეულ რაოდენობას იღებს ირანისგან ახლადშენებული გაზის მილსადენის საშუალებით, თუმცა არსებულ ინფრასტრუქტურას არ აქვს ტრანზიტისა და სხვა ქვეყნებში ტრანსპორტირების პოტენციალი, რომელიც შეიძლება გამოყენებული იყოს ირანზე საერთაშორისო სანქციების მოხსნის პირობებში. რუსეთის მხარდაჭერა სომხეთისათვის მხოლოდ მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში გამოიხატება. ის ვერ ახორციელებს ჩრდილოეთ-სამხრეთის დამაკავშირებელი სატრანზიტო ქვეყნის ფუნქციას და ამის გამო სამხრეთ კავკასიის ენერგოდერეფანი ძირითადად აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით ვითარდება.

4. დასკვნა

ამგვარად, არსებულ რეგიონულ კონტექსტის გათვალისწინებით, კასპიის ზღვის ენერგორესურსების მსოფლიო ბაზრებამდე მისატანად მნიშვნელოვანი როლი შეუძლია შეასრულოს სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო პოტენციალს. მისი სტაბილურობისათვის და შემდგომი განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი ამოცანების გადაჭრაა საჭირო, რაც სერიოზული რეფორმების გატარებას გულისხმობს. ტრანზიტულმა ქვეყნებმა უნდა გაამლიერონ დემოკრატიული მმართველობა და ზოგადად დემოკრატიული რეფორმები, მიიღონ პოლიტიკური მხარდაჭერა ენერგეტიკული ბაზრის მნიშვნელოვანი წევრი ქვეყნებისგან (ევროკავშირი, აშშ), რაც დაეხმარებოდა მათ გაუმკლავდნენ შიდა და გარე საფრთხეებს, მოიზიდონ მნიშვნელოვანი ფინანსური მხარდაჭერა – ინვესტიციები, მათ შორის დიდი ფინანსური კოორდაციების, ბანკების და ენერგეტიკული კომპანიების მხრიდან, რაც ასევე, ინფრასტრუქტურის პოლიტიკურ როლსაც გაზრდიდა და დადებითად იმოქმედებდა რეგიონის სტაბილურობაზე.

დღეისათვის აღნიშნული ამოცანების გადაწყვეტა კვლავაც შორეულ მიზანს წარმოადგენს. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების მიერ წლების მანძილზე ევროკავშირის და აშშ-გან მიღებული დახმარების მიუხედავად, ამ ქვეყნების უსაფრთხოების უზრუნველყოფა და მათი დემოკრატიული და სტაბილური განვითარება სერიოზულ გამოწვევებად რჩება. სამხრეთ კავკასიის სატრანზიტო ქვეყნებისათვის ევროკავშირის ენერგეტიკულ გაერთიანებასთან მიერთება მნიშვნელოვანი ნაბიჯი

⁵ <https://eiti.org/news/statement-eiti-chair-clare-short-azerbaijan>

იქნება ამ მიმართულებით. თუმცა, პერსპექტივა მიუღწეველი დარჩება თუ ამ ქვეყნებში დემოკრატიზაციის პროცესი შეუქცევადი არ გახდა და ენერგეტიკულ პროექტებში ჩართული სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნები არ გააძლიერებენ თანამშრომლობას დერეფნის სხვა მონაწილე მხარეებთან, არ გაიზიარებენ ენერგეტიკული ბაზრის საერთო ევროპული ნორმებსა და სტანდარტებს მრავალმხრივი ფორმატების ფარგლებში, რაც დაეფუძნება მხარეებს შორის ნდობის გაზრდასა და თანამშრომლობას და დაიცავს მათ ეროვნულ ინტერესებს რეგიონში მოქმედი სხვა ძლიერი ქვეყნის მონოპოლური ინტერესებისაგან.